

ȘTEFAN S. GOROVEI

MARIA DESPINA, DOAMNA LUI RADU CEL FRUMOS

Acum aproape trei decenii, în ședința din 22 decembrie 1975 a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga” din București, am prezentat o scurtă comunicare intitulată *O întregire la genealogia Basarabilor*¹; ea a privit originea Mariei Despina, soția lui Radu cel Frumos, mama Mariei Voichița și soacra lui Ștefan cel Mare. Am explicat, atunci, imixtiunea mea în domeniul istoriei și genealogiei muntenești, în care nu am nici o competență, prin faptul că această doamnă a Țării Românești a fost mama unei doamne a Moldovei, soacră, bunică și străbunică de domni moldoveni. Concluzia pe care am înfățișat-o atunci cu privire la originea acestei prințese a părut acceptabilă celor prezenți la ședința de comunicări; unii cercetători au preluat-o ca bază pentru interpretări ulterioare², alții au încorporat-o direct propriilor tezaure de informații³. Pentru mine, însă, acele ipoteze au rămas insuficient întemeiate, așa încât am ezitat ani în șir, până în acest al 30-lea „an curgător”, să le încredințez tiparului. Răscolirea întregii istorii a lui Ștefan cel Mare, în cartea la care am muncit împreună cu d-na Maria Magdalena Székely vreme de doi ani⁴, ca și unele cercetări colaterale, au oferit prilejul pentru noi observații, mărunte, e drept, dar care permit reluarea discuției.

Este, desigur, o ironie a soartei că, în timp ce sursele muntene tac cu desăvârșire asupra ei, toate știrile despre această doamnă a Țării Românești ni le oferă izvoarele istorice ale ultimei sale țări de adopție, Moldova, unde a ajuns în postura de captură de război, devenind apoi soacra principelui domnitor. Este de observat, de altminteri, că, prin căsătoria lui Ștefan cu fiica lui Radu cel Frumos, chiar și amintirea acestuia din urmă a rămas vie numai în Moldova; în schimb, în

¹ Cf. Dan Berindei, *Cinci ani de activitate a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga”*, în **RdI**, 29, 1976, 5, p. 762.

² Cf. Andrei Pippidi, «*Fables, bagatelles et impertinences*». *Autour de certaines généalogies byzantines des XVIe – XVIIIe siècles*, în *Études byzantines et post-byzantines*, I, București, 1979; reluat în idem, *Hommes et idées à l'aube de l'âge moderne*, București–Paris, 1980, p. 286, nota 135.

³ Cf. Dan Pleșia, *Genealogia Basarabilor*, în anexă la *Io Mircea, mare voievod și domn...*, Bibliografie selectivă și album, Râmnicul Vâlci, 1986.

⁴ Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, 2005.

țara lui de baștină și de ocină domnească, ea s-a stins cu desăvârșire, rămânând numai știrea că a fost ctitorul Mănăstirii Tânganul⁵.

Patru sunt informațiile despre doamna lui Radu cel Frumos păstrate în izvoarele moldovenești:

1) în Letopisețul anonim, se arată că, la 24 noiembrie 1473, ocupând Bucureștii, Ștefan „a luat și pe doamna lui Radul voievod și pe fiica lui, care-i era singura născută și toate comorile lui și toate veșmintele lui și toate steagurile lui”⁶;

2) câteva file mai încolo, în același letopiseț, s-a notat: „În anul 7008, luna mai 11, luni, a răposat roaba lui Dumnezeu, Maria Despina, doamna domnului Radul voievod, domnul Ungrovlahiei, care fusese adusă de Ștefan voievod, atunci când luase cetatea Dâmboviței, pe care a îngropat-o cu cinste în mănăstirea lui de la Putna. Veșnica ei pomenire”⁷; ultimele cuvinte arată că decesul bătrânei doamne a fost consemnat chiar în 1500: alte consemnări identice, la alți membri ai familiei lui Ștefan, morți mai în vechime (Maria de Mangop, fiul Bogdan, Cneajna și Stanciul Marele), nu sunt însoțite de această formulă, dispărută, probabil, la o recopiere; o aflăm, însă, la moartea lui Alexandru, în 1496; pot fi indicii pentru etapa când se scria cronica;

3) la Mănăstirea Putna, mormântul doamnei a dispărut din vechime, în împrejurări necunoscute⁸; s-a păstrat, însă, acoperământul de mormânt, cu următoarea inscripție: † Acesta <este> acoperământul de mormânt [ăōîăíèëü] al Mariei, doamna domnului Radul voievod”⁹;

4) în fine, în pomelnicul Mănăstirii Bistrița se află această consemnare: „Pomenește, Doamne, sufletul robilor tăi: al lui Radul voievod și al doamnei lui, Maria”¹⁰.

Cine este, însă, acest personaj, care a trăit la curtea Moldovei vreme de 26 de ani și jumătate, fără să lase nici o urmă – alta decât cele înfățișate deja ? Pentru că, în mod bizar, această lungă prezență la una dintre cele mai active curți princiare ale Evului Mediu românesc pare să nu fi avut nici un reflex.

⁵ *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, I, București, 1961, p. 85 (Letopisețul cantacuzinesc) și 248 (Radu Popescu). Pentru Mănăstirea Tânganul, v. Panait I. Panait, *Un voievod în văltoarea vremurilor: Radu cel Frumos*, în **MI**, XXXIX, 2005, 1, p. 45–48.

⁶ *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 17.

⁷ *Ibidem*, p. 22.

⁸ Cf. Nicolae N. Pușcașu (†), Voica Maria Pușcașu, *Mormintele Putnei*, în volumul *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 19–36 și anexele.

⁹ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, sub redacția lui M. Berza, București, 1958, p. 331, nr. 113.

¹⁰ Damian P. Bogdan, *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 86.

Numirea doamnei, în Letopisețul anonim, sub forma *Maria Despina* a îndemnat de multă vreme pe istorici să propună plasarea originii ei în zona sârbească, mai apoi și în supraviețuirile bizantine.

Să-i precizăm, mai întâi, apartenența la un nivel de generație. Dacă admitem că, în 1473, Maria Voichița era o copilă de cel puțin zece ani (pentru a fi nubilă în 1478) și, iarăși, dacă admitem – tot la pragul cel mai de jos – că mama ei s-a căsătorit cu Radu cel Frumos când avea vreo 15 ani, ajungem la concluzia că Maria Despina s-a născut *cel mai târziu* pe la 1448. Însă vârsta pe care trebuie să o atribuim lui Radu cel Frumos și lui Vlad Țepeș, născuți pe la 1430, ne îndeamnă la prudență; pare rezonabil să acceptăm, într-o linie de mijloc, că Maria Despina era născută **pe la 1440**, ceea ce înseamnă că aparținea aceleiași generații ca și Ștefan cel Mare, fiind, probabil, de vârste sensibil apropiate. Este o premisă importantă în căutările care se pot încerca privind obârșia acestui personaj.

În comunicarea din 1975, am propus identificarea soției lui Radu cel Frumos în persoana unei fiice a dinastului albanez Gheorghe Arianiti Comnen, zis „cel Mare”; ea ar fi fost, în acest fel, cumnată a unor personaje foarte cunoscute în lumea sud-dunăreană a dinastiilor pulverizate în lupta împotriva Imperiului Otoman: Skanderbeg († 1478), Ioan Crnojević († 1490), Ștefan Brankovici († 1477).

Câțiva ani mai târziu (1983), d-l Andrei Pippidi a propus o altă identificare genealogică, interpretând într-un mod neașteptat informațiile pomelnicului bistrițean. În acest izvor, după numele lui Radu cel Frumos și al soției sale, Maria, urmează „Manoil și doamna lui, Ana”, apoi grupul cu nume biblice (Avraam, Isaac, Iacov, Melchisedec, David). Pentru aceste trei grupuri de personaje, sunt, pe margine, doar două precizări: „muntenii” și „ai Mangopului”, astfel încât „Manoil și doamna lui, Ana” rămân, aparent, fără nici o apartenență. D-l Pippidi a formulat ipoteza că Manoil și Ana ar fi părinții doamnei Maria Despina, propunând identificarea acestui Manoil în persoana unui „magnat bizantin din Peloponez, Manuil Buchali” sau Bochalis¹¹. Zece ani mai târziu, în fața unui document care arată adevărata soartă a familiei lui Manuil Bochalis, după uciderea acestuia de către turci, d-l Pippidi a renunțat la această ipoteză¹². Între timp, însă, cum se întâmplă adeseori în cercetarea științifică, ea a sugerat alte ipoteze ! Astfel, în 1987, d-l Ștefan Andreescu a încercat o interpretare la fel de neașteptată a unei alte surse, anume însemnarea care, pe o icoană de la Mănăstirea Grigoriu din Muntele Athos, dă numele donatoarei: „doamna Maria Asanina Paleologhina, doamna Moldovlahiei”, identificată în mod curent cu Maria de Mangop. Pentru d-l

¹¹ Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI–XVIII*, București, 1983, p. 149–150, nota 35 (ediția a II-a, București, 2001, p. 213, nota 35, fără precizarea că, în răstimpul dintre cele două ediții, autorul a renunțat la această ipoteză – cf. nota următoare).

¹² Idem, *False genealogii bizantine din ciclul constantinian*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, 3–4, p. 107–108.

Andreescu, donatoarea de la Grigoriu putea fi identificată cu Maria Voichița, astfel încât calificarea ei drept „Asanina Paleologhina” a putut trece drept o indicație privitoare la ascendența acesteia¹³. Astfel, menționarea soției lui Radu voievod drept „Despina” era menită să orienteze căutările nu spre lumea sârbească, după cum presupusese N. Iorga¹⁴, ori spre cea albaneză, cum îndrăznisem să sugerez¹⁵, ci spre cea grecească: Maria Despina „putea la fel de bine să fie o grecoaică și să aibă o ascendență imperială bizantină”¹⁶. În sprijinul acestei ipoteze, se mai aducea înrudirea dintre un mare vizir al vremii și neamul Asanilor, presupusele rudenii ale Mariei Despina¹⁷, înrudire pe care tocmai o evocase d-l Matei Cazacu și în hățiușul căreia reapărea Manuil Bochalis¹⁸. În mod firesc, în continuitatea acestui șir de ipoteze, d-l Matei Cazacu a mai crezut, un moment, în vechea identificare a d-lui Pippidi¹⁹.

Am arătat, într-un studiu publicat de curând²⁰, că nici una dintre aceste ipoteze nu se poate susține. În pomelnicul Bistriței, „Manuil și doamna lui, Ana” nu pot fi decât părinții Mariei de Mangop – care, altminteri ar lipsi din acest pomelnic al dinastiei –, iar „Maria Asanina Paleologhina”, donatoarea icoanei de la Grigoriu, nu are cum să fie Maria Voichița, despre care nici un alt izvor istoric nu oferă o informație concordantă cu o asemenea ipoteză. Faptul că în Cronica moldo-germană se spune despre ea că „era de sânge și de viță înaltă”²¹ nu poate fi explicat „fără doar și poate” prin originea ei maternă²²: *vița înaltă* este, mai degrabă, însuși neamul domnesc din care făcea parte ca fiică a tatălui ei.

În aceste condiții, înlăturarea ipotezelor Bochalis și Asan Paleolog readuce discuția în punctul în care se afla în decembrie 1975 ! Ceea ce mă determină să reiau observațiile de atunci, împreună cu constatările mai recente.

În 1967, Anton Balotă a tipărit un studiu despre „*Radu voievod*” în epica *sud-slavă*, în care, între altele, a comentat un vechi cântec popular sârbesc, *Nunta*

¹³ Ștefan Andreescu, *Alianțe dinastice ale domnilor Țării Românești (secolele XIV–XVI)*, în *România în istoria universală*, II, 1, coordonatori I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, 1987, p. 679.

¹⁴ N. Iorga, *Maria Despina*, în **RI**, VI, 1920, 3–6, p. 121.

¹⁵ Comunicarea mea din 1975 nu este menționată în notele respectivului studiu, însă referirea la ea este implicită, prin trimiterea la Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române*, p. 150.

¹⁶ Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 679.

¹⁷ *Ibidem*, p. 679, nota 23, cu trimitere la Matei Cazacu, *Les parentés byzantines et ottomanes de l'historien Laonikos Chalkokondyle (c. 1423 – c. 1470)*, în „*Turcica*”, XVI, 1984, p. 110–111.

¹⁸ Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 109 și genealogiile de la p. 102–105.

¹⁹ Idem, *Stratégies matrimoniales et politiques des Cantacuzène de la Turcocratie (XV-e – XVI-e siècles)*, în **RER**, XIX–XX, 1995–1996, p. 159.

²⁰ Cf. Ștefan S. Gorovei, „*Maria Asanina Paleologhina, doamna Moldovlahiei*” (I), în **SMIM**, XXVII, 2004, p. 9–50.

²¹ *Cronicile slavo-române*, p. 31.

²² Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 679.

lui Radu Românul, pe care Vuk Karadžić l-a publicat pe la 1878, împreună cu o notă în care se spune: „Acesta este Radu, beg de Karavlaška, care s-a căsătorit în Valahia cu nepoata [colaterală, *nièce – nota mea*] lui Ivan Crnojević. În Muntenegru, această căsătorie a constituit un eveniment senzațional [...]”. Menționarea lui Ivan Crnojević, comenta Anton Balotă, „fixează cronologic personalitatea lui Radu beg”, cel dintâi fiind domn al Muntenegrului sub suzeranitate otomană de la 1465 la 1490. „Căsătoria nepoatei sale [de data aceasta, termenul francez este *petite-fille*, nepoată descendentă ! – *nota mea*] trebuie deci circumscrisă acestei epoci. În starea cunoștințelor genealogice românești actuale, care ne sunt accesibile, nu putem identifica persoana soțului, necunoscând familia doamnei Cătălina soția lui Radu cel Mare, trecând peste sugestiile pe care le-ar putea da numele Mariei Despina, purtat de soția voievodului Radu cel Frumos (1462–1474) – nume care o desemnează ca o fiică de despoți sârbi”²³. „Necunoscând”, „trecând peste”, neîncercând să rezolve o ecuație abia formulată, răposatul Anton Balotă a lăsat câmpul deschis cercetărilor ulterioare.

Înrudirile domnilor din neamul Basarabilor sunt, din păcate, mult mai puțin clare decât cele ale așa-zișilor Mușatini. Totuși, există unele indicii care pot fi folosite în investigațiile genealogice.

Un geolog francez interesat și de popoarele europene trăitoare în Imperiul Otoman, Ami Boué (1794–1881)²⁴, a tipărit în 1840 o amplă lucrare intitulată *La Turquie d'Europe*, în care un capitol este dedicat istoriei muntenegrenilor. Iată ce scrie Boué despre Ivan Crnojević: „Ivan jouissait d'un grand crédit, car une des deux filles de son frère André épousa de son temps le prince valaque Radoul, qui a régné entre 1462 et 1477. L'autre fille, nommée Angélique, fut mariée avec le prince serbe Etienne Brankovitch, fils du despote serbe Georges I [...]. La princesse Angélique est honorée comme une sainte en Serbie et surtout en Hongrie, sous le titre de *Maika Angelika*, la Mère Angélique; ses deux fils, le despote Jean et l'archevêque Maxime, sont aussi très révéérés par le peuple”²⁵.

Informațiile sunt oarecum distorsionate și interpretarea lor *ad-litteram* nu duce la nici un rezultat. Ivan Crnojević nu a avut un frate numit Andrei²⁶, care să fi fost tatăl Anghelinei Brancovici, mama despotului Gheorghe, devenit călugărul Maxim († 1516), și a despotului Iovan († 1502), tatăl doamnei Elena Rareș și al doamnei Milița Despina a lui Neagoe Basarab. Această Anghelina Brancovici – personaj deosebit de interesant, și pentru istoria noastră, și pentru cea a Muntelui

²³ Anton Balotă, „*Radu Voievode dans l'épique sud-slave*”, în *RESEE*, 5, 1967, 1–2, p. 203–228; aici, p. 222.

²⁴ Cf. *La Grande Encyclopédie*, VII, p. 619. V. și D. Ciurea și Elena Ciurea, *Doi medici naturaliști francezi (Tournefort și Ami Boué)*, în „*Revista Medico-Chirurgicală*”, LXX, 1966, 3, p. 757–759.

²⁵ Ami Boué, *La Turquie d'Europe*, IV, Paris, 1840, p. 390.

²⁶ Aleksa Ivić, *Родословне таблице српских династија и властеле*, Novi Sad, 1928, pl. 10.

Athos – era fiica lui Gheorghe Arianiti Comnen, zis „cel Mare”, amintit deja spre început. Eliminând zgura inevitabilelor confuzii genealogice, rămâne elementul de bază: Anghelina Brancovici soră cu Maria lui Radu voievod de la 1462–1477, ambele fiice ale lui Gheorghe Arianiti Comnen († 1461).

E drept că din șirul multilor copii ai acestui personaj²⁷ lipsește o Maria; însă trebuie să se țină seama de faptul că spița respectivă este alcătuită mai târziu, după informații păstrate în anumite izvoare, care au putut să nu o înregistreze pe fata căsătorită cu Radu din Valahia. Amintesc, în acest sens, că din izvoarele rusești referitoare la neamul doamnei Evdochia, soția lui Ștefan cel Mare, numele acesteia lipsește.

Este, poate, important de adăugat că lumea acestor dinaști sud-dunăreni – albanezi, sârbi, muntenegreni – este încă foarte puțin cunoscută, tocmai din lipsa izvoarelor. Însă documentele arată că pentru desemnarea lor se folosea, îndeobște, numele (titlul) de *despot*. Astfel, în puținele documente trecute în revistă în Arhiva Secretă a Vaticanului am aflat, în fondul *Diversa Cameralia*, numai pentru intervalul 1472–1474, aceste mențiuni:

27 iunie 1472 – salv-conduct *pro Depesina, relicta Arenathi de Albania*²⁸;

29 iunie 1473 – *super adventu Despotorum*²⁹;

20 aprilie 1474 – salv-conduct *pro Stephano despoto de Russia*³⁰;

8 august 1474 – sol papal *ad comitem Johannem Cernovich de Albania*³¹;

20 decembrie 1474 – salv-conduct *pro Delfina Comnena principissa Albanie*³².

Evident, atât *Depesina* cât și *Delfina* sunt lecturi greșite pentru „Despina” – o dată arătată ca văduvă a lui Arianiti, și o dată ca principesă a Albaniei (ar trebui să fie Maria Muzakina, fiica lui Andrei al III-lea al Epirului). Alături de ea, „despoții” și Ștefan, despotul Serbiei, foarte probabil chiar Ștefan Brancovici. Toți aceștia erau în legături strânse și cu curtea de la Buda, și cu Sfântul Scaun. În momentul când domnul Moldovei a declanșat războiul împotriva Imperiului Otoman, el ar fi trebuit să caute și alianța acestor principii. Mi se pare greu de imaginat efortul uriaș al lui Ștefan în direcția Munteniei fără asigurarea unor legături pe linia Dunării. Relații cu despoții sârbi par a fi atestate încă din 1476, când „der Dispot” sau „der jung Dispot” – care nu poate fi decât Ștefan Brancovici – este menționat în descrierea evenimentelor din Moldova, împreună cu „der Jaxe”,

²⁷ Cf. spița dată de Charles Hopf, *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues publiées avec notes et tables généalogiques*, Berlin, 1873 (ediție anastatică, Atena, 1961), p. 535.

²⁸ ASV, *Diversa Cameralia*, 38, f. 253v.

²⁹ *Ibidem*, 37, f. 206–206v.

³⁰ *Ibidem*, 38, f. 97.

³¹ *Ibidem*, 38, f. 122v–123; apoi la 13 august (f. 124v) și la 24 septembrie (f. 130).

³² *Ibidem*, 38, f. 140v.

un Jaksici³³ (Dimitrie, † 1486 sau Ștefan, † 1489; fiica acestuia din urmă, Elena, a fost soția lui Iovan Brancovici și mama doamnei lui Rareș).

Câțiva ani mai târziu, în 1481, în împrejurările create de moartea lui Mehmed al II-lea și de eșecul otoman în campania din Italia, simultaneitatea unor acțiuni militare nu poate să nu dea de gândit: în sudul Dunării, în Albania, Bosnia, Zeta, au izbucnit revolte locale, sub conducerea unor urmași ai vechilor dinastii³⁴; în nordul Dunării, avem lupta de la Râmnic, din 8 iulie 1481, cu marea victorie asupra lui Țepeluș vodă și a turcilor, una dintre biruințele cărora Ștefan le-a păstrat o amintire profundă. Nu se poate să nu fie o conexiune între aceste evenimente³⁵.

Chiar și mai târziu, în 1494, când părea să renască ideea unei cruciade, atât în Europa central-orientală („congresul” de la Levoča, din aprilie, al fraților Jagiełłoni), cât și în cea occidentală (proiectele regelui Carol al VIII-lea al Franței, legate de acțiunea sa în Italia, în septembrie), un anumit paralelism se întrevide între Moldova și lumea dinastiilor sud-dunărene³⁶: în acel an, în legătură cu proiectele regelui Franței, Constantin Arianiti, *princeps Macedoniae, dux Albaniae*, a plănuit o răscoală a creștinilor „de la Valona până la Constantinopol”³⁷. Întâmplarea, în explicarea desfășurărilor istorice, nu poate să țină un loc foarte important și nici nu poate fi invocată în repetate rânduri; iar când este vorba de un spațiu așa de restrâns, din nordul și sudul Dunării, cu interese comune legate de înaintarea sau stăpânirea otomană, întâmplarea poate fi exclusă cu desăvârșire.

Mai adaug două detalii bizare.

În scrisoarea trimisă marelui cneaz Ivan al Moscovei, în a doua jumătate a anului 1475 (între căderea Caffei în iunie și cea a Mangopului în decembrie), Ștefan cel Mare înșiră „domniile” creștine supuse deja păgânilor: „cea grecească, și nu una, și cea sârbească, și bulgărească, și arbănășească [= albaneză], și bosniacă”³⁸. Domnul Moldovei avea, prin urmare, o viziune completă asupra creșterii puterii otomane și a descreșterii simultane a puterii Creștinătății în zona care îl interesa. Este, oare, dincolo de marginile logicii să se admită și existența unor relații personale, care să îngăduie o cunoaștere mai amplă, dar și încercarea de a coordona unele acțiuni cu ținte identice ?

³³ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 98–99 (din Jakob Unrest, *Chronicon Austriacarum*).

³⁴ Kurt W. Treptow, *Albania and the Ottoman Invasion of Italy, 1480–1481*, în „*Studia Albanica*”, 1990, 1, p. 197 și urm.

³⁵ V., în acest sens, Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 196, nota 503.

³⁶ *Ibidem*, p. 343 și nota 449.

³⁷ Rolf Binner, *Griechische Emigration und Türkenkrieg. Anmerkungen zu einer Denkschrift von Janus Laskaris aus dem Jahre 1531*, în *SOF*, XXX, 1971, p. 44.

³⁸ *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV – începutul celui de al XVIII[lea]*, comitetul de redacție: J. S. Grosul, Andrei Oțetea, A. A. Novoselski, L. V. Cerepnin, I (1408–1632), Moscova, 1965, p. 63, nr. 9.

La Mănăstirea Putna se află un mare epitaf, capodoperă a vechii arte sârbești de factură bizantină, lucrat sau comandat de *kesarissa* Eufemia și de *vasilissa* Eupraxia, soția și fiica despotului Uglieșa, fratele regelui Vukașin al Serbiei din neamul Mrnjacevici (amândoi frații au murit în lupta de la Cernomen pe Marița, la 26 septembrie 1371). Nu sunt cunoscute împrejurările în care această broderie a ajuns în Moldova; însă prezența ei la Putna³⁹, acolo unde a fost înmormântată, „cu mare cinste”, Maria Despina, nu poate să nu sugereze bănuiala unei legături. Dacă acest grandios epitaf ar fi fost adus în Moldova de Elena Brancovici, la căsătoria ei cu Petru Rareș, cea mai firească destinație și cea mai îndreptățită păstrătoare ar fi fost Mănăstirea Probota. Se știe, de altminteri, că la Putna doamna Elena a dăruit, în 1536, un acoperământ de tetrapod, lucrat din resturile unui veșmânt împodobit cu vulturi bicefali și cu o stemă care încă nu a putut fi identificată⁴⁰. Sunt, înclinat, de aceea, să cred că epitaful sârbesc de la Putna provine din tezaurul Mariei Despina, adus în Moldova odată cu această doamnă și cu fiica ei, în 1473.

Punând cap la cap aceste informații, sugestii și observații, se conturează, poate, o imagine a mediului căruia i-a aparținut doamna lui Radu cel Frumos.

³⁹ Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, 1988, p. 198–201, nr. 1 (fără identificarea personajelor și cu presupunerea că a fost adus de Elena Rareș); Ștefan S. Gorovei, *Un dar uitat și posibila lui semnificație*, în **AP**, I, 2005, 1, p. 44–45.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 257–259, nr. 22. V. și Petre Ș. Năsturel, *Întregiri la istoria lui Petru Rareș*, II. *De la un pocrovăț al Mănăstirii Putna la un caftan al doamnei Elena Rareș*, în **RI**, VIII, 1997, 7–8, p. 499–501.